

Зінчук, Руслана. «Орудний відмінок множини іменників у західнополіських і суміжних говірках». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 19, 2023, с. 30–9.
Zinchuk, Ruslana. "Instrumental Case of Noun Plurals in the Western Polissian and Contiguous Dialects". *Linguostylistic Studies*, iss. 19, 2023, pp. 30–9.

УДК 811.161.2'366.54:811.161.2'28(477.81/.82)
<https://doi.org/10.29038/2413-0923-2023-19-30-39>

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК МНОЖИНИ ІМЕННИКІВ У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ І СУМІЖНИХ ГОВІРКАХ

Руслана Зінчук

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна

На матеріалі західнополіських і суміжних говірок проаналізовано формотворення орудного відмінка множини іменників. З'ясовано чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній відмінковій позиції. Встановлено, що флексійна система орудного відмінка множини іменників позначена уніфікацією словозмінних типів за моделлю відповідних виявів субстантивів передусім давніх *-ā-, *-jā-основ, рідше – колишніх вокалічних *-ŷ-основ. Відзначено вплив типових для описуваного ареалу фонетичних закономірностей на варіантність відмінкових формантів. Серед архаїчних словозмінних явищ засвідчено залишки давніх двоїнних форм орудного відмінка субстантивів. Наведено приклади варіантної реалізації конкретного закінчення в окремо взятій говірці, що може свідчити про відкритий до сьогодні процес становлення діалектних словозмінних норм.

Ключові слова: діалект, говірка, словозміна, іменник, словоформа, флексія.

INSTRUMENTAL CASE OF NOUN PLURALS IN THE WESTERN POLISSIAN AND CONTIGUOUS DIALECTS

Ruslana Zinchuk

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

The dialectal system of noun formation often demonstrates much greater inflectional variability in a single case position than in the literary language. This feature of the dialect paradigm is determined by the consequences of the active interaction of ancient substantive stems and innovation at the present stage of form formation of word-change norms.

The best way to trace the specific features of filling the paradigm in general and the degree of inflectional variability specifically in a particular link is to observe spontaneous dialect speech for a long time and to form a corpus of textual records based on fixed spoken testimonies. This approach to the description of the relevant linguistic phenomena provided the basis for realizing the goal of this study – to find out the specifics of the formation of the instrumental case in the plural of substantives in the Western Polissian and related dialects based on the most complete composition of dialectal manifestations of nouns; to comment on the factors influencing the existence of dialectal differences in the studied case position.

The case study materials of the research are the authors' records of factual material made in 146 localities in the Volyn and Rivne regions.

The presented and analyzed material gives grounds to assert that the formation of the instrumental case of the plural nouns in the dialectal language system, as well as in the literary one, is determined by the unification of inflectional types based on the model of the corresponding manifestations of the substantives, primarily ancient **-ā-*, **-jā-* stems, rarely – formal vocal **-ĭ-* stems. The folk conversational tradition also indicates innovations that reflect the consequences of phonetic processes. Thus, inflectional variability in the analyzed case position is determined by differences in the realization of vowel and consonant sounds, typical to the sound system of the Western Polissian and related dialects. Among the archaic word-change phenomena in the studied range, the remnants of ancient dual forms of the instrumental case of substantives are attested.

The article provides demonstrative examples of variant implementation of a particular ending in a particular subdialect, as well as inflectional variants of a case position of a particular noun, which may indicate that forming dialectal inflectional norms is still ongoing.

Key words: dialect, subdialect, word modification, noun, word form, inflection.

Вступ. Діалектну мову вирізняє просторова варіативність в іменниковій словозміні, позначеній наслідками активної взаємодії давніх субстантивних основ у процесі становлення словозмінних норм та інноваціями на сучасному етапі формотворення. Важливо обрати такий підхід до опису відповідних мовних явищ, який дозволив би не тільки виявити типи відмінювання іменників, але й простежити специфіку наповнення парадигми загалом та ступінь флексійної варіантності в окремій її ланці зокрема. Дослідники діалектної словозміни субстантивів останнім часом акцентують на максимально повному складі словоформ, залучених до аналізу. Багатий для спостережень та узагальнень живомовний фактаж позначений, однак, складністю його фіксації. Відповіді на питання навіть найдокладніших програм для збирання матеріалу можуть не дати очікуваних результатів; пор. відповідь діалектоносія на запитання *Чим солять їжу?: то вже шос' такé нитáйїте / а чіем х'ібá сол'ат'? йак і тупér сил' / так і колі'ес' сил' булá* (Зінчук 4). Інформацію про функційне навантаження відмінкових форм, характер поведінки словозмінних афіксів розширює опрацювання текстових записів спонтанного діалектного мовлення.

Мета статті – на максимально повному складі діалектних виявів іменників з'ясувати специфіку формотворення орудного відмінка множини субстантивів у західнополіських і суміжних говірках; прокоментувати чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній відмінковій позиції.

Матеріал і методи дослідження. В основі роботи – власні записи діалектного фактажу зі 146 населених пунктів Волинської та Рівненської областей. Для порівняння залучено фактичний матеріал збірників «Голоси з Волинського Полісся: тексти» (Аркушин), «Рівненське Полісся: зразки мовлення, тексти» (Кірілкова, і Поліщук), монографії «“Наша байка зусьом начча”: поліська говірка с. Липне» (Громик).

Дослідження фактичного матеріалу проведене методом лінгвістичного опису, сукупність прийомів якого уможливила виділення одиниць аналізу, їх диференціацію і класифікацію. Для вивчення специфіки явищ діалектної словозміни використано зіставний метод, для з'ясування особливостей просторової поведінки аналізованих діалектних форм – метод лінгвістичної географії.

Результати дослідження та дискусія. Зібраний діалектний фактаж засвідчив, що орудний відмінок множини іменників у більшості обстежених говірок, як і в літературній мові, репрезентують форми з закінченнями *-ами*, *-'ами*, що «сягають давніх виявів аналізованої відмінкової позиції субстантивів колишніх **-ā-*, **-jā-*основ» (Бевзенко 89). Флексія *-ами* послідовно простежена після кінцевого твердого нешиплячого приголосного іменникової основи, пор.: *тре булб рукамі робіт', коровамі орали, прбсо ногами мн'єли, напрадеш і т'єми нитками ш'єйш, скалками навит' св'ітіли, диривл'аніми лошками / ни булб жил'ізних, ход'єли за качками у болото, нас л'акали т'єми русавками, з грушками сух'іми пиклі / з бураками, ни булб машиней / хурами дубиралис'а, т'їждин' і дві нид'іли в л'іси с хурами / с коровамі / зу вс'ім сидимб, тоді хурманками йїзд'іл'і, мбже хатів пїат' шо пуд бл'ахами, ше ї двіма кбвдрами накр'єйу, сирпами ж'єли, молот'єли ципами, волами ни вм'іла йїздити, за т'їми грибами булі Кбл'ади, ото т'єми р'єднами застилайімо, тат'ак пуд вбкнами грайт', бан'ак'є з двіма в'ухами, пиривесла роб'єли ж:їєта і вїазали т'єми пиривеслами спокіє т'єйї, гбсипку молбли жбрнами, ткали крбснами так'єми те полотнб, п'їч палиц'а дровами / ми ї збра дровами палимо, згрибали грабл'ами те с'їно / а в'єлками то складали. Аналізовані форми домінують у збірнику «Голоси з Волинського Полісся», пор. записи Г. Аркушина: *ми вже тор'гуйемо уг'рами дав'но* (72), *з жин'ками* (82), *кру'гом сто'ла пос'а'дайімо с ков'ри'тками пра'демо* (100), *ми й'єйї попо'били пал'ками* (106), *ру'ками сер'пами л'ж'єли* (266), *з гри'бами боршч* (284), *л'буде с'в'іт дро'тами опс'нованії* (292), *ру'салками л'а'каліє* (296), *жи'н'киї с чолови'ками* (304), *й'ак булі л'тими див'ками чи кавал'єрами* (372), *о'так пирид жни'вами* (384), *но'гами топ'кати* (392), *ди ї зубами г'ризла* (418), *с л'пас'ічниками зй'тис' по'гуву'рити* (440), *с л'ц'іми гол'ками* (452), *й'ак во'ни там з доку'ментами* (472), *л'м'єжду'сєлами* (474), *пал'лили дро'вами* (530) та ін. Закінчення *-ами* в орудному відмінку множини іменників фіксоване Н. Кірілковою та Н. Поліщук у говірках Рівненського Полісся, пор.: *мол'о'птили л'жи'то ци'пами* (28), *л'печред мо'йїми си'нами* (42), *л'йїздили так л'лотками чи чо'їнами* (64), *чел'сали к'репко шчот'ками* (93), *л'бат'ко зої'маўса с п'чолами* (100), *би'ж'їмо с л'тими миш'ками* (113), *и во'на л'їто хо'дила с коро'вами* (128), *да ї колишиєш ру'ками* (139), *із л'ци'ми пел'реп'ічками й'їли* (158), *да л'боршчику на'варат' з гри'бочками* (160), *й'о'го лош'ками й'їли* (163), *да і с'пали под л'тими л'раднами* (201), *да бар'в'інок ў'й'ажут' с к'в'ітами* (204), *нит'ками чир'воними об'мотували* (206), *з'вечора тен'л'її / а до л'ранку зубами л'лапай* (270), *пу л'л'іси да по'пуд ж'ї'їтами л'пасли ўсе л'уди* (300) та ін.*

У досліджених нами говірках закінчення *-ами* спорадично відображає наслідки часткового обниження та розширення артикуляції ненаголошеного [и], пор.: *косієли кóсамиє або жиєли сирпáмиє*. Більш частотні такі форми у збірнику «Голоси з Волинського Полісся», пор. записи Г. Аркушина в окремих говірках північної і північно-західної діалектних зон обстеженого ареалу: *та'кими о кус'камиє* (22), *во'зил'ис'а та'к'іми 'возиєкамиє* (26), *'тими 'в'ідрамиє* (34), *з ру'камиє* (66), *'шиєлиє ру'камиє* (94). Крім зазначених форм, дослідник фіксує також повне заступлення ненаголошеного [и] голосним [е] у флексії *-ами*, пор.: *ну по д'ва з'лотих і ка'п'ейкаме // з'рош'е / з'рош'е / а тог'ди з'вали то з'лотаме ... з'лотаме з'валиє з'рош'і* (140), *ра'бен'ке / т'рошки с цв'іточ'каме / а 'ран'ш'е не бу'л'о та'к'іх йак ти'пер с к'в'ітамиє* (156), *да вже їдут' с 'теми пиро'гаме* (172), *в 'л'іси та'к'е 'б'ілими цв'і'таме* (174).

Закінчення *-ами* простежуємо після кінцевого твердого шиплячого приголосного іменникової основи: *л'он рвáли да пра'чáми б'іли, товкліє товкачáми прóсо, по'зарóстали ко'рчáми, йак зóрвуц'а партизáни отáм з бу'л'башáми, в нас то канáпи бу'лі так'їє рóбл'ани з порéнжамі*. Тільки в окремих говірках Волині та Рівненщини, за нашими спостереженнями, шиплячі зберігають історичну м'якість, пор.: *бу'лá ст'упа де в когó но'жнá / а то товкачáми* (с. Дольськ колишнього Любешівського району Волинської області), *товкл'і товкачáми* (с. Більська Воля колишнього Володимирецького району Рівненської області). У говірках Рівненського Полісся такі форми зауважують Н. Кірілкова та Н. Поліщук, пор.: *пуд кур'чáми* (45), *ми пра'чáми та'кими 'били / ру'ками* (86).

За схемою твердого різновиду відмінювання в говірках східної діалектної зони досліджуваного ареалу оформлені субстантиви з основою на свистячий, пор.: *пошлі с концáми, там жид тої Г'ел'о с т'іми хлóпцáми, почалі ходіт' до шкóли і зорвáлас'а воїна пóл'с'ка з н'імцáми, в'ел'м'і дóбри с черн'іцáми, т'іми драніцáми кр'іли*. Форма *м'ісцáм'і* (пор.: *м'ісцáм'і / йа знáйу / ростé тої адáмув кóрен'*), крім депалаталізації свистячого [ц'], ілюструє збереження давнього голосного *і. Народнорозмовна традиція вказує також на ствердіння сонорного вібранта, пор.: *св'ітит' м'іс'ац' над зóрами, бат'к'é з матирáми поприхóдили*; пор. форму орудного відмінка множинного іменника *двері*: *жилі вс'і йак у Бóга за дверáми*. Словоформи з послідовно депалаталізованими [ц'] та [р'] перед закінченням *-ами* фіксує Ю. Громик у говірці с. Липне, розташованій в ареалі західнополісько-середньополіського пограниччя, пор.: *мулудіцáми, гу'лицáми, пут'ілицáми, пагут'іцáми, близніцáми, чужаніцáми, букувіцáми, спудніцáми, купицáми, вич'ерами, б'урами та ін.* (47), *хлóпцáми, пáлцáми, н'імцáми, зáйцáми, густінцáми, млинцáми, грибинцáми, каминцáми, мис'ацáми, кусарáми, букварáми та ін.* (51), *мисцáми, гук'енцáми, йáйцáми* (52). Про поширення аналізованого фонетичного явища далі на схід свідчать записи Н. Кірілкової та Н. Поліщук у говірках Рівненського Полісся, пор.: *де ў нас ха'роша зем'л'а? // мис'цáми ї 'добра мис'цáми ї ни'чога* (67), *да йа с х'лопцáм'і* (82), *та'к'і 'терн'іци бу'л'і // і*

терл'ї тої л'он терн'їцам'ї (83), *вун н'е буў н'е хо'д'їў с тим'ї бен'дероўцами* (172).

Виразний вплив на формотворення іменників у говірці с. Велимче колишнього Ратнівського району Волинської області має позначена факультативним виявом, обмеженим у досліджуваному ареалі системою вокалізму цієї західнополіської говірки, зміна ненаголошеного [а] > [е], пор. вплив такої фонетичної закономірності на флексійні варіанти різних відмінкових позицій діалектної субстантивної парадигми, зокрема й на форми орудного відмінка множини: *ма́ти була́ / бо ба́т'ке ше з ву́їніе ни було́ / а ма́ти в до́ме буле́ / о / то йа вже та́ї з ма́тиройо / го́довала́с'а в нидоста́ткх, л'он обубі́еш / ше тре́ба ві́єнисти дис' на замі́жок / постилі́єти тако́ радо́чкеми, назива́ли ш'є́нке то́го снопа́ тако́го вилі́єкого / шо ї рука́ми ни дуста́нечи / то ї ві́єлкеми / та уже поправл'є́їш круго́м.*

Кількома флексійними варіантами представлений в описуваному ареалі орудний відмінок множини іменників із кінцевим м'яким приголосним основи. У говірках східної і південної діалектних зон простежено форми з закінченням *-ами* відповідно до давнього вияву аналізованої відмінкової позиції субстантивів колишніх **-jā*-основ: *з ма́ком / с:у́ром / з вишн'а́ми, пуд в'ішн'а́ми спа́ли л'і́том, с каструл'а́ми ни всу́ниш у п'іч / бан'ачкі́є так'ї булі́є, ста́ли стрил'а́ти т́ими запал'ні́ми пу́л'ами, булі́ жиді́ с:є́мн'ами / з дит'му́, вонó такé ше с ко́ур'ін'а́ми, тод'ї ста́ла ї́тіє п'і́хóта / то їшла́ / диті́єно / доур'о́гами / і пол'а́ми / і зб'і́жа́ми, сорочк'ї похава́йут с плат':а́ми, грабл'а́ми згра́бували / скла́дали копи́ці, пшун'а́нийї ка́ши нава́рат' з ол'ї́ями / с:а́лом ни йі́ли / т́ико з ол'ї́ями, свін'ї кормі́ли чим / картóпл'а́ми і го́сипко́ўу; пор. також фіксації Г. Аркушина: *бу'л'и бадва вчите'л'а́ми* (158), *догл'ад за о'лен'а́ми* (368), *ко'нопл'а́ми опси'пали* (418); спостереження Н. Кірілкової та Н. Поліщук: *та'ка ро'бота с тими ко'нопл'а́ми* (91), *и заги'найут' и заби'вайут' г'возд'а́ми* (121), *о'тако поко'лишица / да л'і́кт'а́ми помо'тайе / де ї'танци та'ке'ї́є* (192).*

Специфіку формотворення орудного відмінка множини іменників із кінцевим м'яким та шиплячим (історично – також м'яким) приголосним основи в говірках центральної, північної та північно-західної діалектних зон пов'язуємо з типовим для фонетичної системи окресленого ареалу явищем підвищення і звуження вимови наголошеного [а] після названих консонантів, пор.: *пирог'е́ з вишн'е́ми / з йа́бликами, пуд йаблун'е́ми і ни вл'і́зти / йак хоч орі́є то́го горóда, тили́це́ми ча́сом / дв'ї тили́єци запражéш та ї о́реш, то вже одму́чилас' / шо хо́дит' оно с к'ї́єми, ста́ли клипа́ти гвозд'е́ми так'е́ми л'і́мин'овими, а горі́лки' / то вже ку́хл'е́ми но́с'ат', так'е́ жовтин'к'ї квиточк'е́ булі́є с коринц'е́ми, колі́єс' л'у́диє городі́лис' йакóс' так / так'е́ми тинц'е́ми, за на́шими пол'е́ми і синок'і́с одра́зу, грабл'е́ми грибл'і́є вс'і́гди, прóсо товклé товкач'е́ми, т́ієми пра́ч'еми бйеш, там за корч'е́ми ростé, с харч'е́ми ше ничó, лоухач'е́ми назива́ймо.* Варіант аналізованої флексії після кінцевого шиплячого приголосного основи в окремих західнополіських говірках можемо пов'язувати зі ствердінням відповідного консонанта, пор.

формотворення іменника *прач* у мовленні корінної жительки с. Пнівне Камінь-Каширського району Волинської області: *то на тóму току́ полóжшиш тóго снопка́ чи два / ноу́го́у причаві́ела і тут де гоу́ловк'е́ прачі́еми / прачі́ булі́е так'е́ / і вдéжу пра́ли ті́ми прачі́еми.*

Говірки досліджуваного ареалу зберігають залишки давніх дуальних сполук орудного відмінка субстантивів. Про це, очевидно, свідчать форми з закінченням *-'ема* після кінцевого м'якого та зрідка шиплячого приголосного іменникової основи, пор.: *ми́е взáду пудбирáли жмин'éma, з вишн'éma сушаними, тёрли те́рниц'éma, пуд йáблун'éma, хаті́е зáвше булі́е с клун'éma, ничóго ни ві́едно за ті́ми вогн'éma, ішо́в шоб хучі́ пол'éma, бй́емо ті́ми прач'éma.* Просторову поведінку таких форм на прикладі орудного відмінка множинного іменника *граблі* дає змогу простежити карта 51б Атласу (Зінчук), пор. з живомовних свідчень: *йа с:истро́йу грома́дила грабл'éma, грабл'éma / чим же ж грибл'і́е, ко́сами коу́сі́ели / а грабл'éma грибл'і́е, грабл'éma / дитин'ун'у / грабл'éma.* Після стверділого кінцевого шиплячого приголосного іменникової основи фіксуємо закінчення *-и́ема*, пор.: *бі́ели прачі́ема те нас'ін':і́чко, товкачі́ема в сту́пах товклі́е, а в нас пес був / там шос' пуд ті́еми курчі́ема шука́йе / все н'у́хайе;* пор. також форми орудного відмінка множини субстантивів *око, плече*: *шо вочі́ема побáчит' / те зрóбит', сті́ко за л'і́то зарóбиш / шо за пліч'і́ема принисéш.* Флексія *-и́ема* визначає специфіку оформлення аналізованої відмінкової позиції іменників з основою на сонорний вібрант, пор.: *йа йі́здила с:викр'і́ема на жнивá аж на йі́хн'е по́ле, на шо тико ті́ейі бат'к'е́ з матир'і́ема ді́евл'ац'а, живу́т' дуп'і́ру йак у Бо́га за двир'і́ема.*

На прикладі формотворення множинного іменника *дрова* простежуємо також діалектні варіанти з закінченням орудного відмінка *-і́ма*, пор.: *дрові́ма топ'і́ли / дрові́ма / зáвше дрóва йе, напáл'ат' н'і́ч дрові́ма.* Такі структури формують розрізнені ареали в обстежених говірках Рівненщини та суміжних говірках на території Волинської області (див. карту 51а Атласу (Зінчук)). Форми з закінченнями *-има, -і́ма*, що відображають, очевидно, вплив колишньої двоїни, за спостереженням Ю. Громика, уже рідко вживані в говірці с. Липне, розташованій в ареалі західнополісько-середньополіського пограниччя, пор.: *свуйі́ма кусі́ма, повилá бруві́ма, за пчулі́ма, вбумá рук'і́ма, свойі́ма ног'і́ма* (47). Спорадично такі форми фіксують Н. Кірілкова та Н. Поліщук у говірках Рівненського Полісся, пор.: *вже шу'кайеш !матку /ту́йу // а та !матка ха'вайеца !помест пчел'има* (103).

Сприятливим чинником поширення в діалектному мовленні форм на зразок *межі́ма, земл'éma* І. Матвіяс вважає позначену переходом [а] після м'яких приголосних у голосні переднього ряду подібність чи навіть тотожність виявів орудного відмінка колишньої двоїни таких іменників із формами, як-от: *очі́ма, плечі́ма, двері́ма.* Форми колишньої двоїни субстантивів із кінцевим твердим приголосним основи, на думку дослідника, «не мали такої підтримки серед інших груп іменників», тому флексія *-ама* була витіснена формами орудного відмінка множини (Матвіяс 78).

Народнорозмовна традиція зберігає оригінальні вияви орудного відмінка, які засвідчують поєднання флексій множини та двоїни, пор. із наших спостережень над мовленням корінної жительки с. Зачернеччя колишнього Любомльського району Волинської області: *варéник'і з йагуд'міма варіли, за тими дверміма*; пор. записи К. Пастусяк у підляських говірках: *kurt'yma, hrud'm'yma* (Pastusiak 61), а також фіксації Ю. Громика та А. Яворського в текстах поета з Південного Підляшшя Степана Сидорука: *людьмима, дитьмима* (110).

Діалектну специфіку передусім говірок Рівненського Полісся і лише невеликих говіркових груп на території Волинської області (див. карти 51а та 51б Атласу (Зінчук)) визначає збережений у флексіях орудного відмінка множини іменників давній голосний *і після губного, пор.: *мушчіни кóсам'і косіл'і, св'ітіли лампам'і, л'акал'і детей русалкам'і, рукам'і рвали, тепер все рóбл'ат машинам'і, прáмо рубал'і сокирам'і, дáже і коровам'і горал'і, máти їде на пóле з девчáтам'і старшим'і, мiшам'і в с'уї хат'і чут', н'ірог'і з вишн'ам'і, ну колі'ес' то хаті'е булі'е отак'е пун сноу'нкам'і / тупер то бл'ахам'і / шіхверам'і крiйут, молот'іл'і цепам'і / ідем цепам'і вдóсвета молотiт' на тук, серпам'і жал'і, волам'і горал'і, стали сов'ети войовати з н'імц'ам'і, прачам'і бiли те с'імйе, раднам'і накривал'іс, пирог'і з йáблукам'і / такоїі пор'і з йáблукам'і пекл'і, ни раз хлóпци пуд óкнам'і, йузо з бат'кам'і на хутори жив, курка с курчатам'і. Зрідка такі форми фіксує Г. Аркушин: *з:а'л'ізними /тимо коп'ітам'і* (38), *шо /тил'ко так лош'кам'і браско'т'іло* (216), *здо'ров'ими /доскам'і / з'руб'ім'і* (426). Натомість записи Н. Кірілкової та Н. Поліщук засвідчують високу продуктивність аналізованого закінчення, пор.: *і /понад дорогам'і ростут' зр'іб'і кругом* (21), *розм'ішчено во'но м'іж двома /пагорбам'і* (62), *да м'і'и їдем /їїдем на /ціли ден' / жат' /серп'кам'і'и /ж'і'то* (72), *шо той л'он шо ни /можна ру'кам'і ўз'ат'* (81), *йа рву по'перед а во'на с:и'нам'і да і з:аду* (82), *де м'і /жил'і в са'ду / об'сад'ани було /полност'і краі /л'іпам'і* (120), */потом /тим'і нас'іл'кам'і /нос'ім* (129), *саноч'кам'і во'з'іл'і* (130), *їшли да /жал'і сир'пам'і* (141), *кол'іс' н'е було /формоў да та'к'і лопати бул'і да лопат'ам'і на л'іс'ту* (154), *л'іко'вал'і'са /луде' т'равам'і'и / тра'вам'і'и* (225), *н'імци /з:ад'і /йіхал'і во'зам'і* (280), *пол'е'жала под /пул'ам'і н'е'м'ецк'ім'і под /бомбам'і...* (282) та ін.*

Живомовні свідчення вказують також на вживаний у говірках окресленого ареалу поруч із закінченням *-ам'і* флексійний варіант із підвищеною артикуляцією голосного *и*: *-ами'і*. Щоправда, форми орудного відмінка іменників із флексією *-ами'і*, за нашими спостереженнями, менш частотні, пор. з говірок Волинського Полісся: *пáру курóв тримáли / курувáми'и рóб'і'ели, вйазáли рукамі'і / стáвл'али так'ейі н'івкóп'і, з дивч'этками'и ході'еліс'мо / то нихтó ничóго ни казáв, от сирпáми'и жі'ели так, ідем с:н'івами'и / хоч погáно жилóс' / а спувáли, накривáліс'а рi'еднами'і, зо'стáлас'а йа з диткáми'и, ми йуму' вс'у дорóгу висипáли квиткáми'и*; пор. записи Г. Аркушина: *с три'ма /доч'ками'и* (100), *збан'ка із /жабами'и* (134), *з д'ів'чатами'и* (216); пор. також із говірок Рівненського Полісся: *тепер кос'іл'ками'и кóс'ат' і гребáчками'и*

гребу́т, лу́бин таки́ї с цв'ітка́ми / шоб земл'а вдобра́лас', му́сиш йо́го розомн'а́т' нога́ми, двома́ рука́ми товклі́, і серпа́ми ж'а́ли; пор. фіксації Н. Кірілкової та Н. Поліщук: *ком'баїноу не було / ко'сили / косами* (70), *но'га у́ йо'го од'резана / да с кул'баками хо'д'іу* (80), *'б'іч'лі пра'чами / та'к'і бу'л'і пра'чи о / у'і 'б'іч'лі пра'чами* (83), *т'реба ту / земл'у вит'e'гат' / в'ідрамі* (136), *'тийе сва'хи з дру'ж'ками* (198), *о'то ж уби'райут' йо'го кви'т'ками* (207), *о'б'язує тих дру'ж'куу / то'же рушн'і'ками* (211) та ін.

Вплив на формотворення орудного відмінка множини іменників в обох мовних системах (і діалектній, і літературній) має також флексія *-ми* (< *ьми), що сягає парадигми давніх вокалічних *'-ї-основ (Бевзенко 89); пор. фіксації в говірках досліджуваного ареалу: *во́диц'а с т'іеми к'із'ми, ол'ї'ми засма́чиш / до́бре було́, вже пирид Кол'ад'мі́ пришлі́*, пор. також форми, збережені літературною мовою: *на ц'іли ден' нас випроважа́йут' на р'ічку з гус'мі́, ми булі́ ше д'іт'мі́, булі́ б спали́ли з л'уд'мі́, йак боли́т' пуд груд'мі́ / то ту мар'ену вари́ти / кр'є́пко помична́*; пор. зі збірника Г. Аркушина: *три / роки / к'ін'ми / йїздила* (356), *то м'їж л'уд'ми ло'ви'ела* (424), *да'ваї соби'ратис'а з / нами / / д'іт'ми* (478); пор. записи Н. Кірілкової та Н. Поліщук: *о'но на При'в'ітоу́ку / можна вис'ти / к'ін'ми* (122), *ц'а еу'рейка кор'ми'ла груд'ми / пок'іу вже дел'атку с'тало рок* (177), *да / мати з / д'іч'т'ми у́ туї / хати* (278), *так / буде і з уси'ма д'іт'ми* (285). Ю. Громик закінчення *-ми* в орудному відмінку після м'якого консонанта фіксує в іменниках *л'уд'мі́, дит'мі́, Кул'ад'мі́, гулі́ми* (55).

Зрідка аналізована флексія простежена після кінцевого твердого приголосного іменникової основи: *і верет'б'нми пра́ли, шчита́ї шчоро́ку свиномáтка бу́ла с порос'áтми*.

З огляду типове для фонетичної системи більшості говірок у межах обстеженої території, крім східної та південної діалектних зон, явище часткового обниження й розширення артикуляції [и] в наголошеній позиції, закінчення *-ми* може бути реалізоване у варіантові *-мие*: *лед' дой'іхали т'іеми кон'мі́е, тако́ чириз с'іни бу́ла ма́ми'на брат'іе'ха з д'іт'мі́е, вко'т'іе'лис'а з маш'іе'нами / з л'уд'мі́е в ту́йу кучугу́ру, визлі́е сан'мі́е то́го д'уба, так мине́ бо'л'іло пуд груд'мі́е, свин'мі́е заїн'е'вс'а, пуш'ов до'у сус'іда в хл'ів / там гу́си / і но'чува́в с т'іеми гус'мі́е*.

У говірках східної діалектної зони досліджуваного ареалу, специфіку вокалізму яких визначає збережений давній голосний *і після губного, аналізована відмінкова позиція представлена словоформами з флексією *-м'і*: *з груш'м'і́ / з йагод'м'і́ пекл'і́, м'і бу'л'і́ ше девча́т'м'і́, вун вже т'іми ко́н'м'і́ руководи́в, зажа́рувал'і ол'ї'м'і́ с цибу́л'о'йу, вже йа з дет'м'і́ остай'уса, пус́т перед Кол'ад'м'і́, за т'ім'і баб'м'і́ і не почу́т'і́*; пор. фіксації Н. Кірілкової та Н. Поліщук у говірках Рівненського Полісся: *ко'л'іс' Да'н'іло і'злов'іу́ / качку із качи'н'ат'м'і́* (35), *а м'а'к'іну с'в'іч'н'м'іу́ скорм'л'ал'і* (83), *зб'і'рал'іса на / Кол'ади а так у'же'у́ йак / ето / перед Кол'ад'м'іу́ да п'раст'і́ / л'уде* (191), *'кон'м'іу́ по'парах // / кон'і́ так'і здо'ров'іу́* (199), *пр'іш'ла з / д'іет'м'і́* (297); пор. також простежені в цьому ареалі форми з флексійним варіантом *-ми́*, специфіка вияву голосного

в якому може вказувати на проміжну стадію творення передньо-середнього *u*: *u' вон кол'госп'іє їй'їздиў кон'ми' (58), м'їж вус'ми' воўк проўл'е'т'їў (129), п'л'ацеч'к'ї тал'к'ї іс пос'нен'к'ї сол'оден'к'ї іс їц'їч'м / із су'хи'ми' їагод'ми' (156), моло'ди' заби'райеца сво'їми' л'уд'ми' їїде до'дому (198).*

Живомовні свідчення іноді вказують на флексійну варіантність в окремо взятій говірці, пор.: *грабл'єми греблі, греблі грабл'єма такієми* (с. Пульмо колишнього Шацького району Волинської області), *к'он'ами бр'обл'али все / гор'али / все роб'їли к'їн'ми* (с. Топільне колишнього Рожищенського району Волинської області), *заст'єл'ут рад'ужк'ам'ї вс'ак'їм'ї да ї мол'от'ат, к'осам'ї кос'їл'ї, наз'ад до х'ати ног'ам'ї, теп'єр сев'ал'к'ї / а то рук'ам'ї, нас п'їат' ж'їнок пої'їхал'ї вол'ами', мес'їл'ї двом'а кулак'ами', сокер'ами с'їкл'ї* (с. Любиковичі Сарненського району Рівненської області).

Спостереження над спонтанним діалектним мовленням дозволяє також відтворити флексійні варіанти окремо взятої відмінкової позиції конкретного субстантива, пор. фіксовані в західнополіських і суміжних говірках форми орудного відмінка множини іменника *ягода*: *тейї б'ул'би оз'м'у і з їагодами найїмс'а, з ма'ком пикліє / з їагодами, м'їє тико пушчї тїєми їагод'ами' живїєлис'а, хто з їагод'ами / хто з рушк'ами / пиклі, ти бурак'ї цукр'ови з їагуд'ами м'їш'али, з їагуд'м'їма вар'їли, вар'єли з їагуд'м'є, пир'огїє печ'клїє з їагуд'м'їє / з вожїє'нами, вже вп'осл'а ст'али пичїє то з їагод'м'їє самїєми, з їагод'м'ї / їагоди і бур'ак т'єрли с'ої цукр'ов'ї.*

Висновки та перспективи дослідження. Наведений і проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що формотворення орудного відмінка множини іменників у діалектній мовній системі, як і в літературній, визначає уніфікація словозмінних типів за моделлю відповідних виявів субстантивів передусім давніх **-ā-*, **-jā-*основ, рідше – колишніх вокалічних **-ī-*основ. Народнорозмовна традиція вказує також на інновації, які відображають наслідки фонетичних процесів. Так, флексійну варіантність в аналізованій відмінковій позиції визначають типові для звукової системи західнополіських і суміжних говірок відмінності в реалізації голосних та приголосних. Серед архаїчних словозмінних явищ у досліджуваному ареалі засвідчено залишки давніх двоїнних форм орудного відмінка субстантивів.

Перспективу дослідження може становити ґрунтовний аналіз формотворення інших відмінкових позицій іменників у західнополіських і суміжних говірках.

Список використаної літератури

- Аркушин, Григорій. *Голоси з Волинського Полісся (Тексти)*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010.
- Бевзенко, Степан. *Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору)*. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960.
- Громик, Юрій. «Наша байка зусьом начча»: *поліська говірка с. Липне*. Луцьк: Вежа-Друк, 2023.
- Громик, Юрій, і Яворський, Андрій. *Поліські діалекти в сучасній художній літературі*. Луцьк: Вежа-Друк, 2022.

- Зінчук, Руслана. *Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010.
- Кірілкова, Наталія, і Поліщук, Надія. *Рівненське Полісся: зразки мовлення, тексти*. Луцьк: Вежа-Друк, 2017.
- Матвіяс, Іван. *Іменник в українській мові*. Київ, 1974.
- Pastusiak, Kazimiera. *Fleksja gwar ukraińskich okolic Wlodawy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004.

References

- Arkushyn, Hryhorii. *Holosy z Volynskoho Polissia (Teksty)*. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University, 2010.
- Bevzenko, Stepan. *Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy (Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru)*. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo, 1960.
- Hromyk, Yurii. *"Nasha baika zusom nachcha": poliska hovirka s. Lypne*. Lutsk: Vezha-Druk, 2023.
- Hromyk, Yurii, i Yavorskyi, Andrii. *Poliski dialekty v suchasni khudozhnii literaturi*. Lutsk: Vezha-Druk, 2022.
- Zinchuk, Ruslana. *Atlas slovozmyny imennykiv u zakhidnopoliskykh hovirkakh*. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University, 2010.
- Kirilkova, Nataliia, i Polishchuk, Nadiia. *Rivnenske Polissia: zrazky movlennia, teksty*. Lutsk: Vezha-Druk, 2017.
- Matviias, Ivan. *Imennyk v ukrainskii movi*. Kyiv, 1974.
- Pastusiak, Kazimiera. *Fleksja gwar ukraińskich okolic Wlodawy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2023